

Więzienie separuje skazanych od ich rodzin. W tym prostym fakcie nie ma nic niezwykłego, wszakże zakład karny jest instytucją totalną, która rządzi się stałymi prawami i regułami, a której nadrzędnym celem jest nade wszystko zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom i ich ochrona, a dopiero w drugiej kolejności resocjalizacja skazanych. Jednakże każda jednostka skazana na karę pozbawienia wolności zostawia za sobą sieć licznych relacji społecznych, w tym i interakcji rodzinnych. Więźniowie są dla kogoś dziećmi, mężami/partnerami, rodzicami, rodzeństwem. I to właśnie ci pozostawieni na wolności bliscy doświadczają niezamierzonych skutków uwięzienia. Często przedstawiani są w literaturze tematu¹ jako *forgotten victims* (zapomniane ofiary systemu sprawiedliwości) lub *incarcerated families* (uwięzione rodziny). Pozbawienie wolności członka rodziny wpływa nie tylko na wspólne działania, ale również warunkuje dalszy jej los. Wciąż jednak zbyt mało wiemy na ten temat. Sytuacja społeczna rodzin osób pozbawionych wolności pozostaje terenem badawczo zaniedbanym, a socjalnie niezagospodarowanym, zwłaszcza w swoim praktycznym wymiarze, wskazującym na metody pracy z tymi rodzinami. Mimo licznych argumentów przemawiających na korzyść prowadzenia równoległych oddziaływań resocjalizacyjnych ze skazanym oraz z jego rodziną wciąż nie są one uwzględniane przez współczesny system penitencjarny, który skoncentrowany jest wyłącznie na osobie skazanego, a także często przez system socjalnego wsparcia rodzin znajdujących się w trudnym życiowym położeniu.

Sytuacja społeczna, w jakiej znajdują się te rodziny, zwłaszcza zaś ukazana z ich własnej perspektywy, do dziś stanowi pole do eksploracji. Jednak, co niezwykle, mimo ewidentnej ignorancji i braku diagnozy rodziny zostały uznane za czynnik, który pozytywnie wpływa na resocjalizację i readaptację skazanych. Wydaje się oczywiste, że stabilna rodzina o silnych więziach może odegrać znaczącą rolę w powrocie skazanego do społeczeństwa. Jednakże charakterystyka rodzin osób pozbawionych wolności,

¹ A. Mills, 'Great Expectations?': A Review of the Role of Prisoners' Families in England and Wales, British Society of Criminology, Oxford University Press, Oxford 2004; L. Gordon, *Invisible Children: A Study of the Children of Prisoners*, Report, PILLARS, Christchurch 2009; J.C.F. Hairston, *Prisoners and Families: Parenting Issues During Incarceration*, U.S. Department of Health and Human Services, Washington, D.C. 2002.

jaka wyłania się z dostępnej literatury², prezentuje zgoła mniej optymistyczny obraz. Często już przed samą sytuacją uwięzienia w rodzinie dochodzi do kumulacji licznych problemów: społecznych, ekonomicznych czy psychicznych. Sama sytuacja osadzenia jednego z członków rodziny w zakładzie karnym staje się czynnikiem, który ją pogarsza, negatywnie wpływając na funkcjonowanie bliskich skazanego oraz utrzymanie rodzinnych więzi³.

Inną istotną kwestią jest środowisko, w którym rodziny osób pozbawionych wolności funkcjonują. Wciąż niewiele informacji na ten temat można odnaleźć w dostępnej literaturze⁴. Środowisko zamieszkania wywiera olbrzymi wpływ na postrzeganie przez same rodziny faktu uwięzienia i na działania, które podejmą. Wiadomo, że to w rodzinie dokonuje się proces uspołecznienia jednostki. Zachodzi on w pewnym społecznym otoczeniu, generując ludzkie doświadczenie, nadawane znaczenia, wartości czy zasady międzyludzkich interakcji. Na tym właśnie tle kształtuje się sytuacja społeczna rodziny. Wzorce ról rodzinnych i funkcjonowania tworzone są w społecznych kręgach. Dlatego nie zawsze uwięzienie będzie postrzegane jako powód do wstydu i rozpacz. Czasami będzie traktowane pozytywnie, bardziej jako „wypadek przy pracy” niż nieszczęście, które spadło na rodzinę. Nie wyklucza to jednak ostracyzmu ze strony „społecznej widowni”, zwłaszcza tej reprezentującej warstwy społeczne cieszące się „klasowym sukcesem”. W stygmatyzowaniu osób pozbawionych wolności i ich rodzin najczęściej widzą one potwierdzenie własnej wartości. Przyczyniają się jednocześnie do obniżenia statusu rodzin skazanych, doszukując się w nich, zwłaszcza w dzieciach, cech potwierdzających negatywny czyn ich ojca czy matki, tym samym utrudniając im interakcję z innymi grupami społecznymi i „skazując” na powtórzenie losu rodziców. Celem niniejszej pracy jest zdiagnozowanie sytuacji społecznej rodzin osób pozbawionych wolności, szczególnie zaś rodzin osadzonych mężczyzn, ponieważ sytuacja społeczna rodzin kobiet pozbawionych wolności ze względu na niską populację więzienną kobiet oraz specyficzne dla niej stosunki rodzinne wymaga osobnych badań.

Analiza wyników badań posłużyć ma przede wszystkim zabiegom praktycznym oraz innowacyjnym. Zostanie tu dokonana próba typologizacji rodzin osadzonych

² Zob. m.in.: A. Matysiak-Błaszczak, *Sytuacja życiowa kobiet pozbawionych wolności*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010; A. Barczykowska, *Sytuacja życiowa rodzin osób pozbawionych wolności*, [w:] L. Golińska, B. Dudka (red.), *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008; A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej?*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003; J. Kupczyk, *Procesy socjalizacji dzieci ojców wielokrotnie pozbawionych wolności*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1989; A. Rzepliński, *Rodziny więźniów długoterminowych*, Wydawnictwo Ossolineum – PWN, Wrocław 1981.

³ Zob. m.in.: A. Barczykowska, *Sytuacja życiowa rodzin...*; M. Muskała, *Więź osadzonych recydywistów ze środowiskiem*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Poznań 2006; A. Rzepliński, *Rodziny...*

⁴ A. Rzepliński, *Rodziny...*

oraz sformułowane zostaną dyrektywy praktyczne umożliwiające konstruowanie programów pomocowych i działań wspierających dla rodzin.

Rozdział pierwszy rozprawy jest teoretycznym wprowadzeniem w tematykę związaną z sytuacją społeczną rodziny. Rodzina, jej funkcjonowanie, podejmowane przez nią działania zostaną przedstawione na tle sytuacji społecznej. Dlatego też szczególna uwaga w tym rozdziale poświęcona zostanie ukazaniu koncepcji interakcjonizmu symbolicznego, jako paradygmatu, który po raz pierwszy na tak szeroką skalę zajął się terminem „sytuacja”, a także paradygmatu, który łączy w sobie to, co społeczne, i to, co indywidualne⁵, tym samym będącego spoiwem dla teorii i praktyki. Takie połączenie umożliwia nie tylko zbadanie sytuacji społecznej rodzin, ale również skonstruowanie działań mających im pomóc. Zostanie tu również podjęta próba wyjaśnienia terminologicznie zawiłej definicji sytuacji. W rozdziale drugim skupiono się na przedstawieniu dotychczasowych badań ukazujących charakterystykę rodzin osób pozbawionych wolności oraz koncepcji teoretycznych – zabieg ten ma na celu ukazanie tła pozwalającego na wyróżnienie poszczególnych typów sytuacji społecznej rodzin osób pozbawionych wolności. Rozdział trzeci pracy poświęcony został analizie i interpretacji wyników przeprowadzonych badań. Jego zadaniem jest pokazanie, jak wygląda sytuacja społeczna rodzin osób pozbawionych wolności. Ostatni, czwarty rozdział przedstawia i omawia możliwości pracy z rodzinami osób pozbawionych wolności oraz metody i techniki, które powinno się brać pod uwagę, planując wsparcie i pomoc tymże rodzinom.

Pragnę serdecznie podziękować mojemu opiekunowi naukowemu prof. zw. dr. hab. Wiesławowi Ambrozikowi, pod kierunkiem którego powstała niniejsza praca, za inspirację, cenne wskazówki oraz ukierunkowywanie moich poszukiwań badawczych.

Dr Agnieszce Barczykowskiej i dr. Maciejowi Muskale dziękuję za wszystkie spostrzeżenia i konstruktywną krytykę.

Dyrekcji i pracownikom Aresztu Śledczego w Poznaniu oraz przede wszystkim „uwięzionym rodzinom”, przez które i dla których powstaje ta praca, jestem wdzięczna za wszystkie uwagi praktyczne, cenne doświadczenia i odwagę.

⁵ F. Znaniecki, *Wstęp do socjologii*, Warszawa 1988, s. 112.